

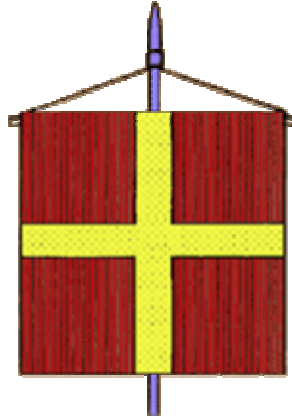
Љубомир С. Стевовић

КОРЕНИ СРПСКЕ ХЕРАЛДИКЕ

Српски грб, заједно са српском државом, почео је да се у средњем веку развија под утицајем Византије. Два главна елемента српског грба, двоглави бели орао у полету и штит са крстом и четири знака у облику слова "С" воде порекло од династија Немањића и Лазаревића, односно од византијских династија Комнина и Палеолога (слика 1). Као и у Византији, ови хералдички симболи су настали независно један од другог, али за разлику од византијских, српски симболи су имали срећу да се пре тачно 120 година споје у грбу обновљене Краљевине Србије. Зато је за проучавање наше хералдике потребно да се прво направи преглед византијске хералдике и највиших дворских титула; деспота, севастократора и кесара.

Византијски штит

Прву византијску заставу је направио цар Константин Велики (рођен 274. у Нишу, цар 306-337). Еузебије наводи легенду по којој је Константин 312. године пред битку са римским побуњеницима видео на небу крст и речи: "У овом знаку ћеш победити!" Одмах је ставио златан крст на црвену квадратну ратну заставу и - победио. Тако је настао чувени константинов стег, државна застава Византије, иако у то доба грбови још нису постојали (слика 2).

Грбови су почели да се развијају као идентификациони симболи крсташких трупа у XII веку. У византијски културни простор стижу 1204. године, када су крсташи освојили Цариград и прогласили тзв. Латинско царство. Основни знаци крсташких грбова били су штит са крстом и четири фигуре између кракова. Француски стручњак Шлумбергер наводи да су цареви из француске породице Куртне за грб Латинског царства узели Константинов стег, ставили га на штит и додали му четири златника са крстићима (слика 3).

Након пада Цариграда Комнини су основали Трапезунтско царство у Малој Азији, а за грб, како то каже Герола, узели златног двоглавог орла у полету на црвеном пољу. Године 1261. никејски цар Михаиљло VIII Палеолог је ослободио Цариград од крсташке окупације и за грб обновљене Византије је узео црвени штит са златним крстом и четири златна слова В, византијским вита, почетним словом Византије (слика 4). Овај грб се у хералдици краће зове византијски штит.

Године 1402. Стефан Лазаревић је од византијског регента Јована VII добио титулу деспота и по угледу на византијски штит узео за грб Српске Деспотовине црвени штит са сребрним (белим) крстом и четири знака у облику С, које се у старој српској азбуци звало слово, почетним словом Србије (слика 5). Управо око овакве интерпретације постоје неслагања међу стручњацима. Ја сматрам да су византијски и српски штит носили

почетна слова својих држава. Тек у XVIII веку, француски хералдичар Вилтон је ова слова прогласио за оцила, јер западна хералдика није знала за слова у грбу већ само за геометријске фигуре и слике из природе.

Двоглави орао

Двоглави орао се појављује најпре у Месопотамији петнаестак векова пре Христа, као диполни симбол старих религија. Оваква веровања су кулминирала у Заратустрином учењу да у васиони добри бог светлости Ахура Мазда ратује са богом мрака Ахриманом. У старој грчкој (политеистичкој) религији, од осмог века пре Христа, врховни бог је био Зевс, господар неба, громава и времена. Седео је на свом престолу на врху Олимпа са свежњем муња у левој, и скиптром, на коме је стајао орао, у десној руци. У другом веку пре Христа, Римљани су преузели Зевса под именом Јупитер и једноглави орао постаје симбол римске државе и војних легија.

Поред Константиновог стега, у Византији се у раном периоду користио и једноглави орао, као симбол старе римске државне власти. Међутим, у хришћанској теологији орао је знак Светог Јована Богослова и представља духовне висине до којих се виноу овај писац Јеванђеља и Апокалипсе. Тако се у Византији око X века опет појавио древни двоглави орао, сада као симбол који према Христовим речима - "Дајте цару цареву, а Богу Божје" - опомиње на равнотежу између човекових духовних и материјалних потреба. Овај тип византијског двоглавог орла са

полураширеним крилима и опуштеним перима у хералдици се дефинише као двоглави орао у полету (слике 6 и 7).

Деспоти, севастократори и кесари

За један век владања Византијом (1081-1185) Комнини су формирали систем од три највише дворске титуле, који је уз мала прилагођавања опстао све до краја Царства 1453. године. Пре њих, највиша титула после царске, била је кесар, од цезар, титуле римских царева). У току борбе за престо, Алексије I Комнин (цар 1081-1118) је свом зету Нићифору Мелисину обећао титулу кесара. После ступања на престо, цар Алексије је желео да и свом старијем брату Исаку додели неку високу титулу. За њега је морала да се уведе нова, виша титула, пошто је брат ближи род од зета, који је постао кесар. Стојан Новаковић нам објашњава да име Алексије потиче од речи севаст, грчког превода латинског август (аугустус - превисоки, величанствени, титуле римских царева коју је увео Октавијан (цар 31. године пре до 14. године после Христа) и византијске царске титуле аутократор створио 1081. године нову титулу севастократора. Такође, одредио је да ова титула буде изнад титуле кесара, и доделио ју је брату Исаку.

Титула севастократора је била највише дворско достојанство, све док цар Манојло I Комнин (цар 1143-1180) није увео титулу деспота. Пошто је по доласку на престо својој браћи Андронику и Исаку доделио титуле севастократора, а како није имао мушке деце, цар Манојло је 1163. године

за престолонаследника узео свог зета, угарског принца Блу Алексија. Специјално за њега, промовисао је титулу деспота, која је по рангу била између царске и севастократорске. Када је цар Манојло 1169. добио сина, одузео је Блу титулу деспота и дао му титулу кесара.

Деспоти, севастократори и кесари нису имали никакве одређене дужности, осим ако их цар не пошаље у неку нарочиту мисију. Њихове титуле су биле доживотне, али не и наследне. Искључиво право располагања титулама деспота, севастократора и кесара је имао цар; само он је могао да их додељује и одузима.

У времену 1163-1204. године титулу деспота је носио царев зет, ако цар није имао директног наследника престола, а царева браћа и зетови су имали титулу - севастократора. У обновљеном Византијском царству (1261-1453) најстарији царев син је као савладар носио царску титулу василевса, а остали синови титулу деспота. За време династије Палеолога звање деспота се шири на зетове царске породице, цареву браћу, шураке и остале чланове уже родбине, а титулу севастократора су, сведочи нам познати византолог Божидар Ферјанчић, добијали цареви даљи рођаци и истакнути великаши. Деспоти и севастократори су се рангирани и зависности од сродства према цару. Тако, према Псеудо-Кодину, цареви синови, уколико имају деспотску титулу, долазе по рангу испред деспота, који су царева браћа или зетови. Титулу кесара, опет, добијале су углавном старе и доказане војсковође.

Знамења цара и великодостојника

Византијски цар је носио затворену куполасту круну - стему. Стема је имала златан обруч и лук који иде од чела, преко темена до потиљка. Све је богато украшено бисерима и драгим камењем, а служи као конструкција за куполу од кадифе, која је такође украшена - бисерима и драгим камењем. На врху лука се у XII-XIII. веку налазио велики драги камен орфан (камен "самац"), који је касније замењен крстом. Са стране стеме висиле су по две ниске од бисера и драгог камења које се на грчком зову сије, а на старосрпском обоци. Трапезунтски цареви из династије Комнина стајали су на црвеном јастуку, а византијски цареви су после 1261. године, да би симболички приказали како се надовезују на Комнине, стајали на црвеном јастуку са златним двоглавим орловима (слика 8).

Деспоти и севастократори нису носили круне, него златне венце без сија, који су се конусно сужавали ка горњој страни. У XII и XIII веку ови венци су називани стефанос (венац), а касније су добили прецизније име - стематогирион (крунски венац). У зависности од ранга носиоца, стематогириони су имали четири или једну златну плочицу са драгим камењем - камару (грч. - свод). Пре 1204. године стематогирионе са четири камаре - спреда, позади и са страна - носили су деспоти, а севастократори са једном камаром и то спреда (слика 9). У обновљеној Византији деспоти царски синови су носили стематогирионе са четири камаре, остали деспоти са само једном, и то спреда, а севастократори обичан венац без камара.

Уз венце, деспоти, севастократори и кесари су као знак достојанства носили и богато украшена одела са двоглавим орловима у круговима. У доба династија Комнина и Анђела (1081-1204) златом извезени двоглави орлови су красили огртаче ових великодостојника, који се у нашим народним песмама зову коласте аздије. Име су добили од старосрпских речи; коло - круг и хаздеи, хаздеја - свечано одело, која је настала од грчке речи са истим значењем. Деспотске коласте аздије су биле од црвеног, севастократорске од плавог, а кесарске од зеленог броката. Током времена дворски костим и церемонијал су се мењали и у XIV веку двоглави орлови су се постављали и на друге свечане одоре, шаторе, седла итд, али су боје чинова остале непромењене.

Почеци српске хералдичке традиције - време Стефана Немање

Од XI века, па све до почетка XIII столећа, владар Србије је носио титулу велики жупан. Престо се наслеђивао по старом патријархалном реду - после смрти великог жупана власт је прелазила на његову млађу браћу, која су имала титулу кнеза, а тек после њих је долазио на ред најстарији из наредне генерације. Светородна династија Немањића (1166-1371) је прекинула традиционални патријархални наследни ред и увела примогенитуру.

Пре Стефана Немање (велики жупан 1166-1190) Србијом су владали Урош I (велики жупан око 1130-1145) и Урош II (велики жупан 1146-1155), као и њихова браћа. Име Урош, на грчком - чувар, бранитељ, стражар, вођа, било је у Србији познато и

раније, али се као титуларно име појављује прво код великих жупана Уроша I и II. После њих, за само десетак година, у борби за престо жупана учествовало је шест кандидата: три брата Уроша II - Примислав, Белош и Деса, па и три Немањина старија брата - Тихомир, Страцимир и Мирослав. Коначно, 1166. године велики жупан је постао Немања. Вероватно су Немања и његова браћа били синови Уроша II.

Иако је живео у предхералдичко доба, Немања је за развој наших државних симбола значајан по томе што је уместо титуларног имена Урош увео ново титуларно име Стефан, које је остало до краја династије, а и што је први почео да носи крунски венац.

Нажалост, Немањини владарски портрети нису сачувани. Једини Немањин портрет са владарском инсигнијом је сачуван у јужној капели Радослављеве приправе у Студеници, за који се сматра да је сликан 1233/1234. године. Немања је приказан као монах Свети Симеон, који више није жив, са венцем на глави. Венац се данас тешко види јер је избледео (слика 10а), али су се недавно појавиле две реконструкције (слике 10b и 10c).

Одговор на питање о пореклу Немањиног титуларног имена Стефан и венца налази се у његовом сусрету са царем Манојлом кога је описао Стефан Првовенчани:

И, задивив се мудрости овога јуноше, одликова га царским достојанством и различитим даровима. И одвојив му од своје земље, даде му (Немањи) звану Дубочицу, говорећи: - Теби буди и потомству твојему по теби у векове, ни с ким у заједници, ни са мнош, ни са сродницима мојим по мени.

О овом догађају се много расправљало, али још није дат задовољавајући одговор. Византијски цар Манојло је у бици на Тари 1150. победио Уроша II, после чега је овај пристао на веће вазалне обавезе него раније. Хонијат сведочи да се годину дана касније, 1151. године, Манојло после победе над Мађарима вратио у Цариград са “угарским младићима и српским заробљеницима” у “раскошним оделима која, блиставија но што приличи положају заробљеника, од самог цара беху подарена”.

О сусрету цара Манојла са Немањом у близини Ниша много се расправљало, али до данас није дато пуно објашњење. Зна се да је византијски цар Манојло Комнин долазио у Ниш 1163. године, али још није утврђено који је то “царски чин” Немања добио. Константин Јиречек је претпостављао да је могао бити чин протостапара, каквог је раније добио и српски владар Михаило (1053.) од византијског цара Константина Мономаха (цар 1042-1054), титулу коју су добијали и млетачки дуждеви.

Када се узме у обзир да Манојло истиче Немањино потомство, и даје му на поклон део свог царства, и да су титуле са кореном СЕВАСТ добили зет царичине сестре и његова браћа, онда може да се претпостави да је Немањина супруга Ана била у сличном степену сродства са царевом широм породицом, као Торонита и његова браћа, и да је Немања од цара Манојла добио титулу СЕВАСТА.

Већ сам објаснио да је севаст грчки превод од латинског август (augustus). У Риму је царска титула август имала смисао величанства, те је грчки превод СЕВАСТОС добио значење које се не да дословце превести, али му је смисао: неповредљиви, неприкосновени. Као латинско АУГУСТУС и грчко σεβαστός у почетку су давани само владоцима, као код нас у средњем веку Превисоки. Стога у старијих писаца; ни код Филотеја, а ни код Порфириогенита не постоји никакво достојанство или титула у којима би била употребљена реч СЕВАСТОС.

Међутим, не би требало заборавити да се то дешава у доба династије Комнина, који су увели нове титуле. Ана Комнина наводи да је њен отац, цар Алексије, осим титуле севастократора за свог брата, увео још три високе титуле са овим кореном.

Торонита, зет по сестри царевој, добио је титулу панхиперсеваст ("изнад свих севаста"), која је по рангу била одмах после кесара; његов брат Адријан, опет, титулу протосеваста ("први севаст"), а најмлађи брат Никифор - титулу севаста.

Послушајмо речи саме Ане Комнине:

...Тако је ову новину у достојанствима изумео мој отац, нека им имена склопивши, као што је горе речено, нека променивши. Звања ПАНИПЕРСЕВАСТА и СЕВАСТОКРАТОРА и остала на тај начин, он је склопио, а звање СЕВАСТА, како изгледа унизио. Јер су се СЕВАСТИ пре звали само цареви, И то звање је као титула само ЦАРЕВИМА припадало. А он први начини то достојанство општим.

Када се све ово простудира, излази да је, вероватно, Немања био међу српским таоцима који су 1151. отишли на школовање или индоктринацију у Цариград. Не зна се колико су таоци тамо остали, али може се даље претпоставити да се Немања тамо оженио Аном, пореклом из неке отмене цариградске породице. То потврђује Манојлово интересовање за њихово потомство, и даривање Немање "царским достојанством". О тексту који говори о томе "царски чин" је свакако титула севаста, а у "различите дарове" треба убројати крунски венац стефанос са којим је приказан у јужној капели Радослављеве припрате.

То се слаже са Немањиним новим титуларним именом Стефан Немања, кога први помиње Никита Хонијат поводом догађаја у Рашкој 1168.

Немања је после неколико ратова са старијом браћом (1155-1166) постао велики жупан и уместо старог титуларног имена Урош узео ново титуларно име Стефан, што указује на то да је уз "царски чин" добио и "венац" и постао "венцоименити" или "венцоносац".

Нажалост, ниједан Немањин владарски портрет није остао сачуван. У прилог титули севастократора иде Немањин портрет из јужне капеле Радослављеве припрате у Студеници, око 1234. године (слика 10), на коме је, иако као монах који више није жив, приказан са стематогирионом на глави, какав су носили византијски царски зетови.

Као имендан свог титуларног имена Стефан, Немањићи су за заштитника династије и Србије узели светог првомученика и архиђакона Стефана, кога данас славимо сваког деветог јануара, на трећи дан Божића.

+ + +

Препоручена литература:

- **Eusebius, *Vita Constantini*, 1, 28**
- **Ферјанчић, Б. 1968. Севастократори у Византији. Зборник радова Филозофског факултета ХИ, 141-192**
- **група аутора. 1971. Византијски извори за историју народа Југославије IV. Београд: САНУ**
- **група аутора. 2000. Стефан Немања - Свети Симеон Мироточиви, историја и предање (зборник међународног научног скупа, књига 26). Београд: САНУ**
- **Gerola, G. 1934. L'elemento araldico nel portolano di Angelino dall'Orto. Atti del R. Ist. Veneto XCIII, 427**
- **Жиречек, К. 1952. Историја Срба I. Београд: Просвета**
- **Калић, Ј. 1970. Велики жупан Урош II. Зборник радова Византолошког института 12, 21-37**
- **Кашанин, М., Чанак-Медић, М., Максимовић, Ј., Тодић, Б. и М. Шакота. 1986. Манастир Студеница. Београд: САНУ**
- **Љубинковић, М. 1961. Одроз култа Св. Стефана у српској средњовековној уметности. Старице XII, 45-55**
- **Мандић, С. 1986. Велика господа све српске земље. Београд.**
- **Мандић, С. 1990. Царски чин Стефана Немање. Београд.**
- **Новаковић, С. 1884. Хералдички обичаји у Срба, у примени и књижевности, Годишњица Николе Чупића VI, 140-155**
- **Schlumberger, 1895. Melanges d'archèologie byzantine I. Paris.**
- **Соловјев, А. 1926. Одабрани споменици српског права. Београд.**

- **Стевовић, Љ. 1998. Стефан Немања. Наше Видело 1, 39-44**
- **Стевовић, Љ. и Боснић, Д. 1995. Од Кнежевине до Српске Деспотовине. Војска 138, 38-46**
- **Vulson de Colombière, M. 1644. Science héraldique. Paris.**